

Gerda van Wageningen

Verboden brieven

Uitgeverij Zomer & Keuning

I

Hongerig liet Coby Dingemanse een lepel warm spekvet over haar aardappelen lopen. Als ze dacht aan een stukje spek of zelfs een balletje gehakt, liep het water haar bijna in de mond, maar op dit moment lag er niets anders op haar bord dan een paar scheppen gekookte aardappelen en dat beetje spekvet dat ze er net overheen gegoten had. Vader zat immers zonder werk in deze barre winterdagen, dus dan was er nauwelijks geld, en al helemaal niet om meer te kopen dan het broodnodige.

Het was vandaag haar tweewekelijkse vrije middag en dan at ze thuis. Er werd net als overal tussen de middag warm gegeten en 's avonds brood, maar het brood was op en Nelly had geen brood gekocht omdat ze liever geen schulden wilde maken bij de bakker. Maar ze had opnieuw aardappelen gekookt, want daarvan hadden ze genoeg. Vader had ze zelf verbouwd en de voorraad werd bewaard onder de bedstee waarin hij sliep. De gekookte aardappelen waren tenminste lekker warm. Dat was wel een pluspunt met dit bitterkoude vriesweer.

Vader Dingemanse at zwijgend. Nelly en Neeltje, Coby's twee oudere zussen, kibbelden over het dienstje van Neeltje bij juffrouw Vriesekoop, die samen met haar man een boekhandel had in Zierikzee. Ze had het er niet erg naar haar zin, maar de centen konden onmogelijk gemist worden, dus veel keuze had Neeltje niet.

'Ik moet daar alles schoonhouden en bovendien bijna altijd in de winkel helpen als de bel gaat,' mopperde Neeltje erop los. 'Dan roept juffrouw Vriesekoop: "Ga jij even naar voren?"' klonk het op verongelijkte toon. 'Laat haar zelf maar wat vaker naar voren lopen! Dat deed ze eerst ook, toen ik er pas werkte. En als ze dat niet wil of er te moe voor is, zoals ze zegt, laat haar dan een winkelmeisje aannemen! Dan kan ze net zo veel op haar achterste blijven zitten als ze zelf wil! Ik moet het werk voor twee meiden doen, en als ik er iets van zeg, krijg ik de wind van

voren en praat ze over luiheid en de jeugd van tegenwoordig die niet meer weet wat aanpakken is. Ik zal blij zijn als Willem en ik eindelijk kunnen trouwen.'

Willem Verseput was sinds afgelopen zomer haar vrijer. Zo heette dat, en hij wilde graag trouwen. Maar ze hadden geen huis, dus van trouwen kon voorlopig nog niets komen. Neeltje was drieëntwintig, Nelly nog een jaar ouder, zij was dus al bijna een oude vrijster. Nelly moest van hun vader voor het gezin zorgen, sinds moe zes jaar geleden na een jarenlange slechte gezondheid toch nog onverwacht gestorven was. Volgens de dokter kwam dat door pure uitputting na een serie miskramen en het moeten begraven van haar beide zoontjes, van wie de eerste Harm maar zeven weken had geleefd, en de tweede Harm, drie jaar later geboren, op vijfjarige leeftijd aan de mazelen was gestorven. Moeder Dingemans was die klap nooit meer te boven gekomen.

Ze waren arm. Neeltje wist best dat het geld dat Willem verdiende als knecht van de melkboer bij hem thuis evenmin gemist kon worden. Hij woonde samen met zijn moeder, was enig kind en zijn vader was drie jaar geleden gestorven aan tuberculose. Neeltje zelf droomde van een toekomst als huisvrouw met een eigen huisje en een paar kinderen aan haar rokken. Niet te veel, want dat betekende armoe en ze wilde niet langer zo arm zijn. Er waren zo veel gezinnen met tien of meer kinderen en een afgesloofde moeder van wie het lichaam voor haar tijd versleten was door de aanhoudende zwangerschappen en veelal ook door het feit dat ze van hun kinderen er ook meerdere weer had moeten verliezen. Net als moe. Nee, dát zou haar niet gebeuren! Als ze drie kinderen had, zou ze haar man niet meer in de bedstee laten, zei ze soms, al hoorde dat natuurlijk niet, maar háár leven zou heel zeker anders verlopen dan dat van al die vrouwen die te veel kinderen groot moesten brengen in bittere armoede. Willem was een harde werker en hij hoopte hogerop te komen. Dat vond ze aantrekkelijk aan hem.

Vader scheurde de krant in repen, zodat ze die op de plee

konden gebruiken bij gebrek aan duur toiletpapier. Het was januari 1912 en het was bitterkoud buiten, ook in hun tochtige huisje dat net buiten de Noordhavenpoort van Zierikzee aan de dijk gelegen was. Als het 's avonds te koud werd moesten ze maar vroeg in de bedstee kruipen, desnoods met een warme kruik. Vader in de ene bedstee in hun uitgewoonde eenkamerwoning, de drie meisjes dicht tegen elkaar aan in de andere bedstee. Natuurlijk hadden ze een zolder, maar daar was het nu zo koud dat ze er geen van drieën wilden slapen. In de zomer sliep Nelly vaak boven, dan kon ze door de gaten in het dak een paar sterren zien.

Het was een strenge winter en dat kwam altijd hard aan, vooral in de arme gezinnen zoals dat van de familie Dingemanse. En zij waren de enigen niet. Arme gezinnen waren er immers in overvloed. Momenteel was het varkenskot achter het huis leeg. In het voorjaar hoopte vader weer een biggetje te kunnen kopen. Dat werd dan vetgemest tot het in november geslacht werd, zodat het gezin in de wintertijd zo nu en dan een stukje spek of varkensvlees had, en het vet kon gesmolten worden op de dagen dat ze uit zuinigheid geen spek aten. Op zondag was er meestal wel een stukje vlees of een balletje gehakt, verder slechts een of twee keer in de week een bescheiden stukje spek. Dit najaar hadden ze het duurdere vlees van het varken aan juffrouw Vriesekoop verkocht, die het had gepekeld en de hammen had gerookt. Het had weer een paar centen opgeleverd die ze maar al te goed konden gebruiken.

Tot voor kort had vader Dingemanse – werkzaam als los boerenarbeider maar bereid elke klus aan te nemen waar hij zijn handen bij kon gebruiken en wat geld mee kon verdienen – elke winter wel werk gehad bij de boeren bij wie moest worden gedorst. Maar de dorsvlegels verdwenen langzaam maar zeker, nu steeds meer boeren over een dorsmachine op stoom konden beschikken. Dat betekende dat er in de wintermaanden steeds minder werk was voor losse boerenarbeiders. En geen werk betekende dat er geen geld binnenkwam en dat mensen soms aan de bedeling raakten.

Velen van die armoedzaaiers waren de afgelopen jaren al weggetrokken, de meesten gingen naar Rotterdam, waar in de havens altijd wel werk te vinden was. Maar vader zag daar niets in, zo jong was hij uiteindelijk niet meer, en dat begrepen alle drie zijn dochters maar al te goed. Neeltje zou bovendien niet mee willen gaan, omdat Willem hier werkte en woonde. Nelly had niet veel te willen, naar het scheen, want ze sloofde en draafde altijd maar en had nooit voor het dilemma gestaan of ze wel of niet zou trouwen, want ze had nog nooit een vrijer gehad. Ze liep een beetje mank, sinds ze als dertienjarig meisje lelijk gevallen was en daarbij het een of ander had gebroken dat niet meer helemaal goed aan elkaar was gegroeid. En Coby had genoeg verhalen gehoord over de grote stad om er kippenvel van te krijgen als ze eraan dacht daar te moeten gaan wonen. Mannen die gezond waren, konden er een dikkere boterham verdienen dan hier op het platteland, maar er moest niets misgaan. En vader hoestte vaak, zoals zo veel oudere landarbeiders hoestten en het vaak benauwd hadden, na vele winters te hebben gezwoegd in stoffige boerenschuren om er in de wintermaanden het graan te dorsen.

Ze waren in tien minuten lopen in de stad. Alle eilanders hier noemden Zierikzee eenvoudig 'de stad'. Zelf had Coby zeker geen klagen over haar dienstje in het doktershuis, dus ze had zwijgend de zoveelste klacht van Neeltje aangehoord.

Vader stond op om de repen krant in de plee te leggen. Dat was de enige luxe die ze hier hadden: ze hoefden hun plee niet met andere gezinnen te delen. Ze hadden een lapje grond achter hun huis. Daarop verbouwden ze aardappelen en wat groenten, en er stonden een appelboom en een perenboom. Achter in de tuin had vader hun eigen plee gebouwd, zoals overal een houten huisje dat hij groen had geverfd, met een hartje in de deur. En de beerton leegde hij altijd op hun eigen mesthoop. De mest en het stro van het varken waren broodnodig voor de bemesting van hun eigen tuin. Als boeren werk voor hem hadden, werkte vader waar

hij maar nodig was. Maar er was nu eenmaal niet altijd werk, zeker niet als boeren zelf zoons hadden die van school kwamen en dus de handen uit de mouwen konden steken, zodat boeren zelfs hun vaste knecht konden ontslaan, ook als die al jarenlang bij hen in dienst was geweest.

Straks als het weer voorjaar was geworden en de ijzige kou eindelijk zou zijn verdwenen, dan moest er geploegd en gezaaid worden. Daarna moest er gewied worden, en weer later kwam de hooibouw. Ja, dan had vader meestal wel werk en was er verse groente en fruit van hun eigen lapje grond. Maar nu hadden ze alleen nog wat zoute bonen en zuurkool in het vat, en ze moesten zuinig omgaan met wat er nog over was van het varken, want het ijzige winterweer kon nog wel weken aanhouden en dan nog was er niet meteen vers eten. Alleen aardappelen waren er genoeg, die bij hen dus net als bijna overal onder de bedstee van vader bewaard werden zodat ze niet zouden bevriezen. Als aardappelen bevroren waren geweest, gingen ze zoet smaken en werden ze rot. Het was zaak dat Nelly de aardappelen goed afgedekt hield met stro.

Vader stampvoette toen hij weer binnenkwam. ‘Het is fijn dat jij zo nu en dan een oude krant meekrijgt van mijnheer de dokter,’ mompelde hij terwijl hij huiverend zijn armen om zich heen sloeg in een poging weer een beetje warm te worden.

Coby glimlachte eindelijk. Ze had haar bord leeg gegeten. Ze zou eigenlijk best nog wat lusten, maar er werd niet zo veel gekookt dat er eten overbleef. Daar werden ze maar lui en dik van, vond vader.

‘Ik hoef niet als Neeltje te mopperen, en ik vind het fijn als ik zo nu en dan mevrouw in de apotheek mag helpen als ze pillen en poeders gaat maken die haar man tijdens het spreekuur heeft voorgeschreven.’

Zo ging dat. ’s Morgens van acht tot negen uur, zo stond het op het bordje naast de deur van de dokterswoning, hield de dokter spreekuur. Meestal liep dat behoorlijk uit. Daarna ging hij de mensen opzoeken die te zwak of te ziek waren

om naar het doktershuis toe te kunnen komen, of die te ver weg woonden. Dan ging de dokter met zijn brik de ronde doen en begon mevrouw in de apotheek pillen en poeders te maken. Als het druk was, vroeg ze Coby soms om haar te helpen, al moest die vanzelfsprekend eerst het huis aan kant hebben. Maar mijnheer en mevrouw waren slechts samen. Hun oudste twee kinderen waren getrouwd en dus de deur uit, en de jongste was een zoon die zelf studeerde om dokter te worden en misschien later zijn vader zou komen helpen in de praktijk, of zou gaan werken in het ziekenhuis op het eiland, dat in Noordgouwe stond. Dat was tien jaar geleden geopend en het had een enorme verbetering voor de ziekenzorg van de eilandbewoners betekend. Daarvóór waren erg zieke mensen soms wel met de stoomtram naar Rotterdam gestuurd, waar ze dan meestal meer dood dan levend aan waren gekomen, en de dokter had meerdere malen iemands leven moeten redden met een operatie op een inderhaast geboende keukentafel.

Coby's glimlach werd dieper. 'Ik heb geluk gehad,' knikte ze, wat bij Neeltje een frons tevoorschijn bracht.

'Ja, jij wel,' klonk een jaloerse toon in de stem van haar zusje. 'Maar jij hebt geen vrijer en ik wel!'

'Ik hoef nog geen vrijer, tijd genoeg.'

'Je bent negentien. Toen ik zo oud was, maakten de jongemannen werk van me, en naar jou kijkt nog niemand om. Verschillende meisjes van jouw leeftijd zijn al getrouwd.' Als Neeltje ontevreden was, kwetste ze graag andere mensen met haar venijnige opmerkingen.

Coby wist dat natuurlijk wel en probeerde het als altijd naast zich neer te leggen. 'Zoek een andere dienst,' was het advies dat ze al honderd keer gegeven had en nu nog maar eens herhaalde.

Neeltje keek haar vernietigend aan. 'Ik mag boeken lenen uit de bibliotheek,' was het gelaten antwoord. 'Me dunkt dat jij en Nelly daar ook van profiteren.'

'Boekenwijsheid,' mompelde vader met minachting in zijn stem, terwijl hij een dot pruimtabak in zijn linkerwang

stopte, zoals hij elke avond deed na het eten. Vader was nu eenmaal een man van vaste gewoonten. ‘Daar koop je niks voor.’

Neeltje kneep haar lippen samen en pakte demonstratief haar boek op. Nelly ruimde de lege borden en de aardappelpan weg. Het fornuis brandde en het water in de ketel was warm genoeg om ermee te kunnen afwassen. Het vuur in het fornuis werd nu zorgvuldig getemperd, zodat er geen onnodige brandstof verloren zou gaan.

Terwijl de twee meisjes zwijgend de afwas deden, werd de koffieketel warm. Er werd ’s morgens koffiegezet en daar werd de melk dan meteen aan toegevoegd. Die ketel werd dan ’s middags en ’s avonds als het koffietijd was, gewoon opgewarmd. Straks warme koffie, dacht Coby verlangend. Dat zou smaken. Met melk, maar vanzelfsprekend zonder dure suiker erin. Suiker kregen ze alleen in het eerste kopje koffie op de zondag. Suiker was voor rijke mensen, niet voor een dagloner die al weken zonder werk zat.

Nelly neuriede onder het afwassen, Coby droogde zwijgend de vaat en hing daarna de droogdoek naast het fornuis zodat die weer kon opdrogen in de warmte van het nog nagloeiende fornuis. Huiverend trok ze even later de omslagdoek om zich heen, om zich naar achteren te haasten.

Wat hoorde ze toch?

Toen ze klaar was op de plee, bleef ze halverwege stilstaan om te luisteren. Het leek wel of het varken in het kot aan het ronddraaien was. Maar het varken was geslacht en kippen hadden ze niet meer, die waren ook al allemaal opgegeten. Ach kom, ze moest zich niet aanstellen. En het was veel te koud om hier buiten stil te blijven staan.

Ze haastte zich naar het klompenhok dat aan de achterkant aan hun huisje was gebouwd, en waardoor ze altijd naar binnen gingen. Een mooie kamer was er natuurlijk niet in hun kleine arbeidershuisje. Een voordeur wel, maar die werd net als overal nooit gebruikt. Iedereen op het platte-

land was gewend achterom te lopen, behalve als er deftig bezoek kwam, zoals de dominee. Maar die had weinig te zoeken bij arme mensen, behalve dan als ze te weinig in de kerk werden gezien, en dat kwam bij het gezin Dingemane niet voor. Vader stond op een trouwe kerkgang, al was het maar omdat de kerkenraad voor een groot deel uit welgestelde boeren bestond die nooit een arbeider zouden inhuren die het met het geloof zo nauw niet nam.

Even later viel de deur met een klap achter haar dicht, en omdat ze zo koud geworden was, hing ze haar omslagdoek niet aan de spijker, maar trok die juist nog eens lekker om zich heen. Binnen was Neeltje dicht naast het nog warme fornuis gekropen en ze zette er haar voeten tegenaan om die te warmen.

‘Niet doen,’ mopperde Nelly juist, net als hun moeder dat vroeger deed, ‘daar krijg je wintervoeten van.’

‘Kan me niet schelen,’ dacht Neeltje hardop. ‘Liever wintervoeten dan het gevoel hebben nooit meer warm te kunnen worden.’

‘Droom straks maar van de zon en de zomer,’ lachte haar oudste zus moederlijk, die eindelijk ging zitten nadat de koffiekoppen gevuld waren. Ze trok onvermoebaar een mand met verstelgoed naar zich toe. Verstelgoed genoeg, in een gezin waar meestal te weinig geld was om nieuwe kleren te kopen, waar vader zelfs de versleten klompen zo goed mogelijk herstelde met een ijzeren beugel en waar de eigen gebreide kousen van de meisjes stuk voor stuk meerdere stoppen vertoonden.

‘Ik dacht dat ik wat in het varkenskot hoorde,’ rilde Coby, ‘maar dat is natuurlijk onzin.’

‘Ga dan kijken.’ Vader nipte aan zijn borrel. Hoe weinig geld er ook was, de fles met jenever werd altijd op tijd gevuld. Vader hield van een borreltje op zijn tijd, maar nooit zo veel dat hij er dronken van werd. Gelukkig maar, want drinken was een vloek in veel te veel gezinnen.

‘Het is zo koud.’

‘Misschien is het een vogel die zich toegang heeft ver-

schaft om het minder koud te hebben. Of muizen of zo,' zei Neeltje zorgeloos terwijl ze haar boek met de bruinpapieren kافت weer oppakte. De boekhandel waar ze werkte, had een kleine bibliotheek. Vanzelfsprekend waren daarin alleen zorgvuldig uitgezochte boeken te leen die geschikt werden bevonden voor meisjes die christelijk werden opgevoed. Neeltje mocht elke week twee boeken meenemen om thuis te lezen zonder dat ze daarvoor hoefde te betalen, en Nelly en Coby mochten die boeken dan ook lezen. Van de dokter kreeg Coby zo nu en dan een oude krant mee naar huis, die vader dan weer uitspelde. Dat deed ze zelf trouwens ook graag, terwijl Neeltje liever romans wilde lezen die goed afliepen. Boeken over deugdzame meisjes die uiteindelijk wel een goede man kregen, en meisjes die het minder nauw namen, daar liep het in die boeken heel wat minder goed mee af. Niettemin had hun vader geen hoge dunk van boeken. Hij vond het nutteloos tijdverdrijf, dat lezen. Vrouwen konden beter verstelwerk doen, zoals Nelly nu deed, of kousen en sokken breien, zoals Coby de nieuwe sok oppakte die ze voor haar vader op de breipennen had staan.

Om negen uur, de gebruikelijke arbeidersbedtijd op het platteland, stond Coby op. Ze poetste haar tanden in het klompenhok, deed haastig haar bovenkleden uit en schoot in haar nachtjapon. Ze wist niet hoe snel ze onder de dikke doorgestikte deken moest kruipen, want het fornuis gaf nu bijna geen warmte meer af en door naden en kieren was de bittere winterkou in huis doorgedrongen. Vader ronkte al in de bedstee. Hij kroop er altijd als eerste in, dan hoefde hij niet te zien hoe zijn dochters zich van hun kleden ontteden. Coby kroop achterin, als jongste was dat haar plekje, dat was zo gegroeid omdat ze vroeger vanzelfsprekend als eerste in de bedstee moest om te gaan slapen. Neeltje volgde meteen, maar Nelly had zoals gewoonlijk moeite om in bed te komen, net als ze de volgende morgen weer moeite zou hebben om eruit te komen, tot haar zusjes haar porden en op haar bromden omdat ze in de weg lag. Eigenlijk hoorde Nelly als de huisvrouw als eerste op te staan om het vuur in

het fornuis op te porren en het ontbijt klaar te maken voor vader en de andere gezinsleden, maar dat lukte nooit. Het was juist Coby die dat meestal deed.

Het duurde lang eer Coby warm genoeg geworden was, dicht tegen Neeltje aan gekropen, om in slaap te kunnen vallen. Toen ze op een gegeven moment wakker schrok, dacht ze opnieuw dat ze iets hoorde uit de richting van het varkenskot, maar Neeltje had gelijk, er zou wel een dier zijn dat daar in de bittere kou wat beschutting had gezocht.

De volgende ochtend verliep net als altijd. Coby porde het fornuis op, terwijl Nelly zich nog eens omdraaide zodra de twee zusjes uit de bedstee waren en ze eindelijk de ruimte had gekregen. Neeltjes slechte bui was blijkbaar nog niet voorbij. Mopperend verdween ze met de po waarin ze 's nachts zo nodig hun behoefte konden doen, naar de mesthoop achter in de tuin om de inhoud daar te legen. Coby moest het ijs kapotslaan voor ze het water uit de lampetkan in de kom kon gieten. Zo haastig als ze kon waste ze zich, voor ze huiverend en wel in haar kleren schoot. De koffie was nog niet warm. Ze kookte havermoutpap en warmde het laatste restje koffie op. Daarna riep ze haar vader, die net als Nelly geen haast had vanmorgen, want er was geen boer bij wie hij zich op tijd moest melden.

Coby en Neeltje aten pap en dronken haastig de koffie op, voor ze zich naar buiten haastten om ervoor te zorgen dat ze, zoals het hoorde, om halfzeven op hun werk waren.

Ook in het doktershuis moesten kachel en fornuis nog worden opgepord. Dat was de taak van de meid, zodat de ergste kou uit huis was als de dokter en zijn vrouw om zeven uur op zouden staan. Van het werken kreeg Coby het tenminste warm. Ze maakte verse koffie, want de dokter gruwde van de opgewarmde oude koffie die hij soms in het huis van een zieke kreeg aangeboden. Ze dekte de tafel. Hier geen havermoutpap, maar wittebrood en kaas en verse koffie met net zo vaak suiker erin als mijnheer de dokter en mevrouw maar lustten! Het water liep Coby in de mond, maar zoals de meeste arme mensen was ze te trots om ook

maar iets te laten blijken wat op jaloezie kon wijzen. Was het immers niet God die de plaats van de mensen in dit leven bepaalde, en wie was zo hovaardig om te denken dat ze aan Zijn wijsheid hieromtrent zouden mogen twijfelen? Dat argument werd regelmatig gebruikt bij de regering, als maatregelen tegen de enorme armoede in het land daar wel eens ter sprake kwamen. Ze had het zelf gelezen in een van de oude kranten die ze van de dokter mee naar huis had mogen nemen. Maar haar mevrouw was er een die veel aan liefdadigheid deed en die ook zonder woorden of opmerkingen scheen te begrijpen dat het bij Coby thuis schraalhans keukenmeester was. Dus at ze tussen de middag warm in de keuken van het doktershuis en kreeg ze na het ontbijt, als het koffietijd was, meestal een snee ontbijtkoek met boter erop. Echte boter, stel je voor! Dat vond ze zo ontzettend lekker, en dat aten ze hier elke dag zomaar op brood! Zelfs als ze er ook al kaas op hadden. Wat zei de volksmond ook alweer? 'Zuivel op zuivel was van de duivel.' Zo luxe eten als boter en kaas op een en dezelfde boterham, dat kon nooit godvruchtig zijn. Maar lekker dat het was, als ze een enkele keer een dergelijke boterham van haar mevrouw mocht eten!

Die dag hielp ze poeders vouwen. De dokter had veel zieken, omdat mensen in deze koude winter gemakkelijker ziek werden en pijnpoeders nodig hadden. Mevrouw wilde er een voorraadje van maken, dan konden mensen die van verderaf kwamen en ze nodig hadden, die meteen meekrijgen als haar man die voorschreef, dan hoefden ze later niet apart terug te komen om de poeders op te komen halen.

Met een opgeruimd gevoel liep Coby aan het eind van de dag naar huis. Ze werkte tot acht uur 's avonds. Als mevrouw en mijnheer de dokter dan hun koffie hadden opgedronken, zij daarna de kopjes weer had opgehaald en had afgewassen, mocht ze naar huis. Meestal was ze om halfnegen thuis en dan zaten ze nog een halfuurtje op voor het bedtijd was. Nu het winter was, kwam ze overdag alleen buiten als ze een boodschap moest doen voor haar

mevrouw. Als ze 's morgens om kwart over zes van huis ging, was het nog donker, en als ze 's avonds weer terugliep naar huis was het ook weer donker. Ze kon vaak vol verlangen naar buiten staren, als de zon scheen zoals vandaag, zelfs al vroom het dat het kraakte en stonden er verhalen in de krant dat schepen in de havens vastgevroren lagen, en dat mensen in Dordrecht daar over de dichtgevroren rivier konden lopen. Ze haalde diep adem en haastte zich naar huis. Toen ze achterom langs het varkenskot liep, hield ze haar pas in. Een dier in nood misschien, zou het er nog zitten? Moest ze het wat water geven, al zou dat ook weer binnen de kortste keren bevroren? Ze...

Voor ze er verder over nadacht, trok ze de gammele deur van het door vader zelf in elkaar getimmerde hok van oud hout open. En meteen keek ze in een paar ogen en hield ze de adem in van schrik.

‘Niet doen,’ klonk een rauwe mannenstem haar vanuit het donker tegemoet, meteen gevolgd door een bijna hartverscheurend hoesten.

Stokstijf bleef ze staan. In het donker zag ze een glimp van een ongeschoren kerel. Hij stonk, de kleren aan zijn lijf waren niet veel meer dan lompen. Het hoesten hield weer op en in de ogen die haar opnieuw aankeken, lag een angstige blik. Het was een mens, dat wel, maar tegelijkertijd ook maar weinig meer dan een dier, schoot het door haar hoofd, voor ze zich voldoende had vermand.

‘Wat doe je hier?’

‘Het is hier beter dan buiten. Daar vries ik dood.’

‘Hier ook. Zwerf je soms door de omgeving?’

‘Ik ben ziek, ik zocht een schuilplaats.’

‘Sinds wanneer ben je hier?’

‘Gistermiddag.’

‘En... heb je dan niets te eten of te drinken gehad?’

‘Ik had gisteren nog wat koude koffie in een oude mok en twee sneden droog brood. Gestolen uit jullie keuken, dat zal ik er maar eerlijk bij zeggen. Er was even niemand thuis en ik had zo’n honger. Niemand hier heeft de deur op slot, dus ik kon zo binnenlopen.’

‘Heb je dat al vaker gedaan?’

‘Niet bij jullie, maar ik slaap al een poosje her en der in een boerenshuur of waar ik dan ook maar beschutting kan vinden. Soms mag ik werken voor wat eten. Dan blijf ik hangen, tot het me te heet onder de voeten wordt.’

Ze wist niet of hij meende wat hij zei of misschien de draak met haar stak. Ze haalde eens diep adem en keek streng in plaats van bang, hoopte ze. ‘Het is hier ijskoud.’ Het was haar christenplicht, schoot het door haar hoofd, een mens in zo grote nood te helpen. Ze kon zo’n stakker niet harteloos de koude nacht in jagen, nu het zo hard vroom. De man was waarschijnlijk inderdaad ziek, want hij veegde zijn neus steeds weer af met de achterkant van zijn hand en

hij hoestte lelijk.

‘Ja juffrouw, het is koud, maar het stro geeft wat warmte en hier voel ik de ijzige wind tenminste niet.’

‘Heb je de hele dag niets gegeten en gedronken?’ Ondanks haar afkeer van dat vervuilde wezen dat haar zo angstig aankeek, voelde ze tegelijkertijd een zeker medelijden in zich opkomen. Ja, zij waren arm, maar dit... Ze hoorden wel vaker dat er een zwerver in de omgeving rondhing. Er waren weleens kinderen in de stad die bedelden, maar niet veel, want de veldwachter pakte bedelaars en landlopers zonder pardon op. Wie in nood verkeerde, kon door de diaconie geholpen worden, maar dan moest men natuurlijk wel regelmatig in de kerk komen. En de schrijnendste gevallen werden opgepakt en ergens heen gebracht waar ze een dak boven hun hoofd hadden en te eten kregen, ze had daar weleens iets over horen zeggen. Armoede was erg, daar wist ze alles van, en juist daarom kon ze de man niet naar buiten jagen, de koude nacht in, zonder eten, zonder drinken, ze zou er mogelijk zijn dood mee op haar geweten hebben.

‘Ik dacht dat een of ander dier zijn toevlucht in het varkenskot had gezocht,’ hakkelde ze vervuld van onzekerheid. Zou vader het wel goedvinden als ze een landloper in huis haalde, zelfs al deed ze dat puur uit medelijden? Ze hoopte het maar.

‘Kom maar mee. Het fornuis brandt nog, en mijn zus heeft de koffie warm. Je kunt wat te drinken krijgen en ik zal mijn vader vragen wat er moet gebeuren. Ik wil je dood niet op mijn geweten hebben.’

‘Maar je levert me uit aan de veldwachter?’ Nu keek hij weer zo bang dat ze ervan schrok.

‘Dat moet mijn vader maar beslissen. Kom maar mee. En geen streken, denk erom, want dan komt de veldwachter er zeker aan te pas. Daarheen.’

Hij opende met bevende handen het klompenhok. Hij was broodmager, zag ze toen ze achter hem aan kwam. Weer won het medelijden het van haar angst en onzeker-

heid over wat ze nu moest doen.

Ze duwde hem het klompenhok door, rilde van afschuw bij de gedachte dat ze hem aan had moeten raken, en daarna stonden ze binnen. Nelly en Neeltje keken de verpauperde man in de vuile lompen met open mond aan. Vader nam een flinke slok van zijn borreltje.

‘Dit was wat we hoorden in het varkenskot,’ legde Coby onzeker uit.

‘Een landloper, wat doet hij binnen?’ bromde vader, die het eerst van de schrik bekomen leek en weer kon praten na nog een ferme slok uit het borrelglaasje.

Zonder wat te zeggen nam Coby de fles op, ze pakte een oud kopje en deed daar een scheut van de jenever in, voor ze het aan de landloper gaf.

‘Hij is hier al sinds gistermiddag, heeft wat koude koffie en twee sneden brood uit de keuken gestolen toen er even niemand thuis was en heeft blijkbaar in het stro geslapen om niet dood te vriezen.’

De man wilde wel wat zeggen, maar een nieuwe hoestbui had hem overmeesterd. Ze zag hem rillen. Ze knikte naar de keukenstoel bij het fornuis. ‘Ga maar even zitten. Ik zal wat aardappelen schillen en voor je koken, zodat je tenminste iets te eten hebt gehad vandaag. Hier, dit is het laatste restje koffie.’ Ze schonk het in de kom waarin even tevoren de jenever had gezeten.

‘Je hebt een goed hart, juffrouw.’

‘Hoe heet je?’ was het eerste wat vader wilde weten, en hij had de strenge blik in zijn ogen gekregen die zijn kinderen al jong hadden leren vrezen.

‘Klaas, mijnheer.’

‘Ik ben geen mijnheer. Gewoon Dingemanse, graag. En hoe verder?’

‘Goed dan, Dingemanse. Mijn naam is Klaas de Bruin. Ik kom uit Goes.’

‘En je zwerft hier rond?’

‘Ik heb geen werk meer en sinds een paar weken zwerf ik inderdaad rond in deze omgeving. Ik hoop zo snel mogelijk

weer werk te kunnen vinden.’

‘Waar werkte je voor je ging zwerven?’

‘Eerst in Goes, en later heb ik in Dreischor gewerkt, bij een boer, maar ze hadden me niet meer nodig. Ik sliep er in de schuur, maar ik moest ineens weg. Ze wilden niet langer opvreter onderhouden voor wie ze geen werk meer hadden in de winter.’

‘Je hebt geen huis, geen familie?’

De man had de koffie schielijk opgedronken en zijn handen uitgestrekt naar het warme fornuis. Hij rilde nog steeds. Coby zag aan zijn ogen dat hij koorts had. Neeltje keek de vervuilde zwerver vol afkeer aan. Nelly was bezig met de aardappelen, die inmiddels aan de kook waren. Hoe arm ze zelf ook waren, de man zou tenminste iets warmes in zijn maag krijgen voor er iets moest gebeuren. Want dat was vanzelfsprekend het geval.

‘Nee. Ergens bij Goes heb ik nog twee neven wonen, maar die willen niets meer met me te maken hebben.’

‘Daar zul je het dan wel naar gemaakt hebben.’

‘Ja, Dingemane, dat is waar.’ Er klonk een diepe zucht. ‘U bent blijkbaar een goed mens, en dat is uw dochter ook, want ze liet me niet creperen in uw varkenskot. Maar ik weet niet hoe het nu verder moet.’

‘Hoe kom je hier terecht?’

‘Zoals ik al zei, ik zwerf al een tijdje rond, probeer werk te vinden en zo nu en dan lukt dat voor een paar dagen. Dan heb ik voor even een dak boven mijn hoofd en heb ik te eten. Maar dan moet ik weer weg, en de paar centen die ik dan heb verdiend zijn snel weer op.’

‘Drink je?’

‘Als het er is, ben ik er niet vies van, maar als het er niet is, kan ik het best missen. Vroeger was dat niet zo en daarmee zijn mijn problemen begonnen.’

‘Zo zo, en hoe is het zover gekomen dat je rondzwerft zonder huis en zonder werk?’

Er klonken slechts een diepe zucht en opnieuw een hoestbui.

‘De aardappelen zijn bijna gaar,’ suste Nelly en zij keek evenals Coby medelijdend uit haar ogen. ‘Je zult je beter voelen als er iets in je maag zit, De Bruin. Wanneer heb je voor het laatst warm eten gehad?’

‘Een week geleden of zo... Een boerenvrouw had medelijden met me en gaf me een bord bruine bonen met spek. Dat was toch lekker! Maar ze stuurde haar zoon om de veldwachter en toen heb ik snel de benen genomen.’

‘Wat heb je op je kerfstok, dat je zo bang bent voor de veldwachter?’

Voor het eerst zag Coby zijn felblauwe ogen een spottende blik krijgen. ‘U weet toch dat landloperij een misdaad is? Wat er gebeurt met mannen zoals ik? Dan moet ik terug.’

‘Terug naar wat?’

Even viel er een loodzware stilte. ‘Veenhuizen.’ Het klonk zo zacht dat het nauwelijks te verstaan was.

‘Waar is dat?’ vroeg Coby onschuldig.

Nu werd er een ronduit spottende blik op haar gericht. ‘Weet je werkelijk niet wat Veenhuizen is, jongedame? Het is een dwangkolonie voor landlopers, bedelaars, boeven en souteneurs. Zo juffrouw, nu weet je dat.’

‘Wat is dat, een souteneur?’ vroeg Neeltje verbaasd.

‘Niets goeds,’ mompelde haar vader geschrokken. ‘Ben je soms ontsnapt uit Veenhuizen?’

Klaas de Bruin schudde het hoofd. ‘Ontslagen, Dingemans. Na drie jaar daar opgesloten te hebben gezeten, zoals meestal het geval is. Opgepakt voor dronkenschap en bedelarij, zoals de meeste mannen daar. Ze brengen je als je weer vrij bent terug naar Assen, en je krijgt wat geld mee voor de trein. Om naar familie te gaan. Maar wie eenmaal in Veenhuizen is geweest, wil door de familie meestal niet meer gekend worden, zoals u wel zult begrijpen. Veenhuizen staat voor armoede en schande. Zo was dat ook met mij. Het was september toen ik op de trein werd gezet. Ik behoor nog tot de gelukkigen, want veel kerels die na drie jaar opsluiting in Assen afgeleverd worden door de

bewakers, worden daar opgewacht door vrouwen die je van alles en nog wat beloven en dan, nu ja, u begrijpt het wel, de kerels willen eindelijk wel weer eens een paar armen om zich heen, zo zijn ze meteen hun centen weer kwijt.’

‘Denk toch om mijn dochters!’ schrok vader Dingemane bij zo veel onverbloemde praat.

‘Het spijt me,’ verontschuldigde Klaas de Bruin zich dan ook meteen. ‘Ze doen dat daar wel vaker: mannen wegsturen vlak voor de winter, zonder zich erom te bekommeren wat er van zo iemand terecht moet komen als hij nergens heen kan. Het vergaat de meesten zoals mij, vroeger of later krijgen ze hen weer te pakken en moeten ze terug. En geloof me, als de dominee preekt over de hel, moet hij maar eens in Veenhuizen gaan kijken! Dat komt er heel dichtbij, als je het mij vraagt.’

‘Dat zal wel loslopen,’ suste vader haastig en de nieuwe borrel die Coby ingeschonken had, sloeg hij in één teug achterover. ‘Ik zal eerlijk zijn, ik ga de veldwachter laten waarschuwen door de buurman. Als ik zeg dat je in het kot kunt slapen, ben je morgenochtend doodgevroren of weg, en als je zo ziek bent als ik denk dat je bent, zul je niet ver komen en misschien doodvriezen langs de kant van de weg. Dat wil ik niet op mijn geweten hebben. Iemand die ertoe bevoegd is, moet maar zeggen wat er met je moet gebeuren. En denk erom, doe de meisjes niets aan! Ik ben binnen vijf minuten terug.’

Vader verdween de koude, donkere nacht in. Ondertussen had Nelly de gaar geworden aardappelen op een oud bord gedaan en er zelfs wat van het overgebleven spekvet overheen gedaan. ‘Eet maar. Vader heeft gelijk. Je moet iets in je maag hebben.’

Even leek hij te overwegen of het mogelijk zou zijn alsnog de benen te nemen, maar de geur van de dampende aardappelen en de honger wonnen het blijkbaar van zijn angst. Hij schrokte nog net niet, maar viel uitgehongerd op het eten aan. Hij brandde bijna zijn mond en kreeg tranen in zijn ogen, ditmaal van pure dankbaarheid. Hij keek Coby

vriendelijk aan. ‘Dank je, kind, dat je me niet meteen de koude nacht in hebt gestuurd om me aan mijn lot over te laten.’

Ze schokschouderde.

Gelukkig kwam vader alweer terug. ‘Bert van hiernaast is om de veldwachter gegaan.’ Hij werd bijna op de voet gevolgd door de buurman en zijn nieuwsgierige echtgenote.

Coby zag de angst terugkomen in de ogen van de man die zijn bord aardappelen leeg had en bijna tegen het warme fornuis aan was gekropen, maar nog steeds rilde en hoestte dat het een aard had. Ze stond op en pakte een poeder. ‘Hier. Ik werk bij de dokter, hij schrijft deze poeders voor aan mensen die pijn en koorts hebben. Ik heb er een paar meegekregen van mijn mevrouw. Ze zijn gemaakt op basis van wilgenbast, en ze helpen. Het drukt de pijn en ook de koorts. Je bent ziek!’

Hij knikte stilletjes en dronk het mengseltje op dat Coby hem gaf, nadat ze de poeder in een beetje water had opgelost. ‘Dank je, juffrouw. Mag ik vragen hoe je heet?’

‘Coby. Neeltje, haal die oude paardendecken eens van zolder.’

‘Die met de gaten?’

‘We geven hem aan De Bruin mee. Beter iets dan niets. Je zult wel naar de arrestantencel gebracht worden en die zijn evenmin verwarmd.’

De man knikte somber. ‘In ieder geval ben ik dankbaar voor wat je vanavond voor mij hebt gedaan, juffrouw Coby.’

‘Het was niet veel.’

‘Je hebt een goed hart en dat kan niet van alle mensen worden gezegd.’

Vader schudde zijn hoofd. De buurvrouw kneep met afschuw haar neus dicht en eerlijk is eerlijk, de lucht van die man was ronduit walgelijk. Waarschijnlijk liep hij al weken rond in hetzelfde goed, en van een wasbeurt zou ook niet veel terechtgekomen zijn.

Toen kwam de veldwachter en het was duidelijk wat er moest gebeuren. Bert zou met hem meelopen om ervoor te zorgen dat de zieke landloper geen ontsnappingspoging zou doen om dan morgen ergens doodgevroren gevonden te worden.

Toen iedereen weer weg was, stond Nelly op. ‘Al is het nog zo koud, wat stonk die kerel!’ Ze zette de deur van het klompenhok en de achterdeur wagenwijd open. ‘Even luchten, en dan alles dicht en naar bed,’ bromde ze.

Tot hun schrik zagen ze dat het door alle gedoe bijna halfelf geworden was.

‘Is het waar wat ik gehoord heb?’

Nog voor ze de volgende morgen tegen halfzeven het doktershuis kon betreden, werd Coby staande gehouden en ze keek recht in de bruine ogen van de als altijd nieuwsgierige Pieter van der Wekken.

Coby zuchtte ervan. Pieter was huisknecht in een van de grote panden die vlak naast de Noordhavenpoort gelegen waren, panden waarin deftige families woonden met veel personeel. Hij was in een van die deftige huizen huisknecht en koetsier. Ze kende hem wel, hij zat in de kerk vaak naar haar te gluren en daarom ging ze hem maar liever zo veel mogelijk uit de weg. Maar de laatste weken gebeurde het vaker dat hij net naar buiten kwam als zij aan kwam lopen, en dat kon bijna geen toeval meer zijn.

Met een nauwelijks hoorbare zucht bleef ze staan. ‘Het ligt eraan wat je hebt gehoord.’

‘Gisteravond heeft de veldwachter een landloper opgepakt die bij jullie rondhing en jullie in gevaar bracht.’

‘Nu, het grootste gevaar was dan wel dat wij ook een snotneus krijgen, want de man was ziek en bijna bevroren.’

‘Heeft hij jullie dan niet met een mes bedreigd?’

Ondanks het vroege uur, de kou en het feit dat ze maar een paar uur had geslapen omdat het heel lang had geduurd eer ze de slaap had kunnen vatten, schoot ze in de lach.

‘Zeggen ze dat? Nu al, al is de dag nog maar amper begonnen?’

‘Er ontstond gisteravond tumult op straat, toen de veldwachter langskwam. Er liepen een paar kerels bij om ervoor te zorgen dat de boef niet kon ontsnappen.’

‘Hij zou niet ver gekomen zijn, daar was hij te ziek voor. Bert de Jong, een van onze burens, was erbij toen de zwerfver met de veldwachter mee moest.’

‘Er waren meer kerels bij toen er binnen de poort herrie ontstond. Ach ja, dergelijke dingen blijven nu eenmaal zelden of nooit onopgemerkt.’

‘Wel, ik vond hem eerder in de avond in ons varkenskot, waar hij ziek en hongerig een schuilplaats had proberen te vinden. We hebben hem wat te eten en te drinken gegeven. Dat hij gevaarlijk kon zijn, daar hebben we geen moment aan gedacht, want hij was ziek, zwak en wanhopig. Ik had medelijden met hem, en gelukkig vond mijn vader het goed dat we hem wat te eten gaven.’

‘Maar jullie hebben het zelf ook niet breed.’

‘Inderdaad niet, maar wat aardappelen konden we nog wel missen.’ Ze zuchtte. ‘Ik moet gaan, anders ben ik te laat op mijn werk. Dus vertel niet rond dat De Bruin gevaarlijk was, want dat is niet waar. Hij was ziek, vies en een zielenpoot.’ Ze vertelde er maar niet bij dat Nelly die morgen een teil met water warm had gemaakt, zodat ze zich allemaal grondig met zeep konden wassen na het bezoek van die stinkende, vieze kerel de vorige avond.

Ze glimlachte en haastte zich verder, maar was er zich van bewust dat Pieter haar nakeek. Ze wist dat Neeltje een poosje had gedacht dat deze Pieter werk van haar zou gaan maken, maar zover was het niet gekomen, ze wist ook niet waarom. Pieter was een paar jaar ouder dan zijzelf, meer van Nelly’s leeftijd, misschien zelfs nog een jaartje of wat ouder.

Ze deed even later de achterdeur van de dokterswoning open en glipte onhoorbaar naar binnen om te beginnen met het eerste werkje van die dag: het opporren van het fornuis

in de keuken en de kachels in de woonkamer en de slaapkamer van het echtpaar. De bedoeling was dat ze haar niet hoorden, en meestal lukte dat wel. Ze werkte hier immers al drie jaar! Ze wist best dat ze haar handen dicht mocht knijpen met haar dienstje. Ze wist ook dat Neeltje het veel minder goed getroffen had. Neeltje vond juffrouw Vriesekoop lui, maar Coby dacht daar anders over. De juffrouw had drie kleine kinderen om voor te zorgen en nummer vier was onderweg. Daarnaast moest ze de winkel bijhouden. Haar man was overdag de boer op met boeken of werkzaam in de achter het huis gelegen drukkerij, waar geboortekaartjes, rouwkaarten en ander drukwerk werd gemaakt. De winkel liep best, maar het was geen vetpot en op het pand rustte een forse hypotheek, want het pand had wel duizend gulden gekost en dat was een onvoorstelbare hoeveelheid geld.

De dokter was zoals gewoonlijk de eerste die opstond en beneden kwam, om zich in de eetkamer te laten bedienen met verse koffie en er met smaak zijn ontbijt te nuttigen, voor hij om tien voor acht naar zijn spreekkamer ging om zich daar in zijn witte jas te hullen en aan zijn spreekuur te beginnen. Als altijd had ze om halfacht de deur van de wachtkamer van de knip gedaan, zodat de mensen die een dokter nodig hadden vast naar binnen konden om daar te wachten tot ze aan de beurt waren. Ook vanmorgen had ze de deur zeker al acht of negen keer horen kraken. Ze aarzelde toen ze de dokter zijn koffie had gegeven.

‘Zou ik u misschien iets mogen vragen, mijnheer?’ vroeg ze timide, terwijl ze aarzelend in de deuropening bleef staan.

‘Natuurlijk, Coby. Hebben jullie een zieke in huis?’

‘Even gehad, gisteravond.’ Ze verteld hem in het kort hoe ze de zwerver in hun varkenskot had aangetroffen en dat de veldwachter hem had meegenomen om hem voorlopig in het cachot op te bergen. ‘Hij was ziek, dokter, ik heb hem een van de poeders gegeven die u mevrouw altijd laat maken voor mensen die griep hebben.’

De oudere man glimlachte en keek Coby welwillend aan. 'Dat was nobel van jullie, kind.'

'De man zou doodgevroren zijn, dokter, en dat wilden wij niet op ons geweten hebben. Maar hij was erg ziek en ik maak me zorgen.'

'Hm, ik ga wel even bij de veldwachter langs om navraag te doen. Dat was toch wat je me eigenlijk wilde vragen en wat je niet goed durfde?'

Hij glimlachte en daardoor vatte ze moed. Ze knikte dus blozend en verdween toen maar zo snel mogelijk naar de keuken.

Ze had die morgen zoals meestal een bord met haver-moutpap gegeten, en toen ze een uurtje later dan mijnheer mevrouw bediende van opnieuw vers gezette koffie, liep het water haar bijna in de mond toen ze al die heerlijkheden op tafel zag staan die hier zo gewoon waren.

'Ik heb niet veel trek,' zuchtte mevrouw, terwijl ze al na twee beschuiten met jam haar bord van zich af schoof. 'Je kunt wel afruimen, Coby. Misschien wil ik straks om elf uur nog iets bij de koffie.' Ze zuchtte en keek het meisje toen met een vage glimlach aan. 'Eet zelf die snee witbrood maar op en ja, je mag er kaas op doen. Je kunt best wat vet op de botten gebruiken, denk ik zo.'

'Dank u, mevrouw,' glimlachte Coby blij, maar toen aarzelde ze opnieuw. 'Ik heb altijd gedacht dat het bij ons thuis armoe was, mevrouw. Maar gisteravond heb ik beseft dat er mensen zijn die het nog veel armer hebben dan wij, en nu kan ik dankbaar zijn voor mijn leven.'

Mevrouw de dokter keek even onzeker bij die onverwachte bekentenis. 'Amen,' grinnikte ze toen. Ze schoot in de lach en Coby kon niet anders dan hetzelfde doen.

Briefwisseling met een landloper

De winter van 1912 is door en door koud. Op een avond treft Coby Dingemane een zwerver aan in het varkenskot achter haar ouderlijk huis. De man zoekt beschutting omdat hij ziek is. Bij Coby thuis hebben ze het niet breed, dus ze kunnen hem weinig bieden. De veldwachter komt eraan te pas en dan verdwijnt de zwerver tot hun opluchting uit beeld. Maar op de een of andere manier heeft de man een diepe indruk gemaakt op Coby en als ze brieven van hem begint te ontvangen, wordt dat gevoel alleen maar sterker. Ze weet niet wat ze met haar gevoelens kan of moet doen.

Gerda van Wageningen schreef met *Verboden brieven* een indrukwekkend verhaal over het leven in de dwangkolonie Veenhuizen. Ze deed hiervoor uitgebreid historisch onderzoek en plaatst haar verhaal naadloos in de context van toen.

‘Een historische roman zoals we die van de schrijfster kennen: vlot geschreven en met goed gedocumenteerde historische wetenswaardigheden.’

NBD | Biblion over Zoete melodie

Z&K

ISBN 978 94 0190 124 6 NUR 344

9 789401 901246

www.romanserie.nl